

اثربخشی آموزش مجازی ابراز وجود (جرات ورزی) و حل مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی به کودکان

بهناز انصاری^۱، محمدرضا جلالی^۲

۱. کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران. (نویسنده مسئول).

۲. استادیار روانشناسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی، قزوین، ایران.

۳. فصلنامه راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره هفتم، شماره بیست و هفتم، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۸۱-۹۱

چکیده

هدف از پژوهش حاضر تعیین اثربخشی آموزش مجازی مهارت‌های ابراز وجود و حل مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی بود. این پژوهش، آزمایشی از نوع پژوهش‌های نیمه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه‌ی پژوهش شامل دانش‌آموزان دختر پایه‌ی سوم ابتدایی شهرستان کرج در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ بود. ۳۴ نفر از این دانش‌آموزان به شیوه‌ی نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و در دو گروه آزمایش و کنترل اختصاص داده شدند. برای ارزیابی اثربخشی آموزش، از پرسش‌نامه‌ی مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت فرم کودکان (SSRS) و پرسش‌نامه‌ی حل مسئله‌ی لانگ و کسیدی (PSS) در دو مرحله‌ی پیش‌آزمون و پس‌آزمون استفاده شد. برنامه‌ی مداخله در ۱۳ جلسه‌ی ۳۰-۴۵ دقیقه‌ای سه بار در هفته برای گروه آزمایش برگزار شد؛ درحالی‌که گروه کنترل مداخله‌ای را دریافت نکردند. به‌منظور تحلیل یافته‌ها علاوه بر آمار توصیفی مانند (میانگین) از آمار استنباطی مانند (آزمون t و تحلیل کوواریانس چندمتغیره) هم استفاده شد. یافته‌های حاصل از کوواریانس نشان دادند که آموزش ابراز وجود و حل مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی به کودکان اثربخش است (با سطح معناداری ۰/۰۵). علاوه بر معناداری نمره‌های ابراز وجود و حل مسئله به‌تنهایی، نمره‌ی مهارت‌های اجتماعی هم به‌طور کلی افزایش یافت. براساس یافته‌های پژوهش می‌توان از قالب‌های قصه و نقاشی برای افزایش مهارت جرات‌ورزی، حل مسئله و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان بهره جست.

واژگان کلیدی: حل مسئله، ابراز وجود، قصه، نقاشی، آموزش مجازی.

مقدمه

جرأت‌ورزی (ابراز وجود) باوجود گذشته‌ی طولانی که دارد در قرن ۲۱ در ادبیات تحقیقی و بالینی نادیده گرفته شده است، البته این کاهش می‌توان بازتاب این حقیقت باشد که آموزش ابراز وجود با صورت‌های بزرگ‌تر درمانی جایگزین شده است؛ یا اینکه در سال‌های اخیر با اصطلاحات دیگری بیان شده است. (ساری، سوگیو و آوالیا، ۲۰۱۸). یکی از راه‌های رایج برای توصیف ابراز وجود قرار دادن آن در یک پیوستار، میان سلطه‌پذیری و پرخاشگری است. درواقع باید بین رفتار جرأت‌ورزانه و دیگر رفتارها تفاوت قائل شد. جرأت‌ورزی، عبارت است از تسلط فرد بر مواضع خود برای رسیدن به اهداف و توانایی دفاع از آن، بدون ضایع کردن حقوق دیگران. این سبک ارتباطی یک قسمت از توانایی‌های فردی و پیش‌نیاز خودشکوفایی است (پنوا، ۲۰۱۳؛ نقل از خردمند، جلالی و شمس اسفندآباد، ۱۳۹۷). سبک‌های ارتباطی دیگر به این شرح‌اند: سبک ارتباطی پرخاشگرانه؛ در این نوع سبک‌رفتاری، فرد به حمایت از خود یا کس دیگر با روشی نامتناسب می‌پردازد. در این رفتار فرد حق خود را مسلم می‌داند، ولی حق دیگران را مساوی حق خود نمی‌داند. در مقابل این رفتار سبک ارتباطی منفعلانه داریم؛ این افراد تلاش می‌کنند که نیازهای دیگران را قبل از نیازهای خود قرار دهند. شاید باور ندارند که شایستگی ابراز وجود داشته باشند، یا اینکه فکر می‌کنند از دیگران پست‌تر هستند. پس نیازهایشان هم در سطح پایین‌تری قرار دارد و نیازی نیست برای رسیدن به آن‌ها نزاع کنند (دیگلاسا، ۲۰۱۸). کروز (۲۰۲۰) به سبک ارتباطی منفعل-پرخاشگرانه اشاره می‌کند که از ترکیب دو سبک قبلی به جود آمده و کمتر مشهور است. در این سبک افراد در ظاهر می‌خواهند منفعل باشند ولی خشم خود را به روشی غیرمستقیم، بروز می‌دهند. آن‌ها اغلب احساساتی مانند افراد منفعل دارند؛ احساس بی‌قدرتی، بی‌میلی و بیهودگی می‌کنند؛ زیرا خود نمی‌توانند با مسائلشان دست‌وپنجه نرم کنند. آن‌ها اغلب پیام‌های همراه با ابهام، بی‌احترامی و اظهارنظرهای اذیت کننده بیان می‌کنند. در کل این سبک ارتباطی بسیار پیچیده است.

حل مسئله یک جریان فکری (شناختی) است که مشمول استدلال، تحلیل، ارزیابی و... می‌شود؛ که نقش مهمی در زندگی آموزشی و اجتماعی انسان‌ها ایفا می‌کنند (آکین، حامداقلو، ارسلان، سلیک وکایا، ۲۰۱۵). در کنار جنبه‌ی شناختی، حل مسئله جنبه‌ی عاطفی نیز دارد. احساس‌های مثبت مانند لذت و امید می‌توانند ذهن افراد را آماده‌تر بکنند تا آن‌ها برای روبه‌رویی با چالش‌ها فعال تر باشند. در مقابل احساسات منفی مثل اضطراب و استرس ممکن است از انگیزش فرد برای حل مسئله بازداري کنند. یا اینکه در عملکرد شناختی افراد هنگام مواجهه با مسئله مانع ایجاد کنند. البته کارکرد اضطراب بسیار پیچیده‌تر از این نمونه‌هاست. به‌عنوان مثال ممکن است همان احساس منفی و اضطراب فرد را به سمت حل مسئله سوق دهد (لی و لی، ۲۰۲۰). ارتباط حل مسئله و خلاقیت اجتناب‌ناپذیر است (ابراهیم پور و براربختی، ۱۳۹۹) در صورتی که در فرآیند پیدا کردن راه‌حل‌ها فرد به‌صورت خلاقانه عمل کند؛ می‌تواند از آن در محیط‌های مختلف استفاده کند، به عبارتی این عمل چارچوبی خاص ارائه می‌دهد تا از ابزارها و راهکارهای خاص و امکاناتی که در دسترس‌اند برای گسترش دادن، آفریدن و تغییر دادن استفاده شود. کارکرد آن این است که

اطلاعات و داده‌ها را به نتایج ارزشمند و ملموس تبدیل می‌کند (سیچالیو، ۲۰۱۷). مهارت حل‌مسئله‌ی خلاق وابسته به تفکر باز^۱ در مسئله‌ها است (ترن، هو و هورل، ۲۰۱۶). تلاش بر این بوده که در قالب قصه‌ها دانش آموزان را با روش‌های جرات ورزانه که اغلب خلاقانه نیز حساب می‌شدند، در حل‌مسئله‌ها آشنا کنیم.

هنر درمانی برای بالا بردن عملکردهای شناختی، حسی، حرکتی، پرورش دادن عزت‌نفس، خودآگاهی، افزایش انعطاف‌پذیری عاطفی، بالا بردن بینش، تقویت مهارت‌های اجتماعی، کم کردن اندوه و تعارض‌ها استفاده می‌شود و ترقی تغییرات محیطی و اجتماعی را دربر دارد (زیگو و یاتزیو، ۲۰۱۸). قصه و نقاشی دو نمونه از زیرشاخه‌های هنر درمانی هستند. نقاشی‌های کودکان یک‌راه بسیار مطمئن برای دسترسی به محتوای ذهن آن‌هاست. درواقع معنای تصاویر در ذهن آفریننده‌های آن‌ها پنهان شده است. این تمایل به خواندن نقاشی‌ها به‌عنوان تجلی پیدگی ذهنیت افراد، واقعیت خود را در نقاشی مرد گرگی فروید، هنر درمانی مارگارت نامبورگ و روانکاوی کودک ملانی کلاین (که نقاشی در آن یک ابزار به حساب می‌آید) نشان می‌دهند. با توجه به اینکه روانکاوان از روشی کاملاً متفاوت نسبت به روان‌سنجان، به ذهن دسترسی پیدا می‌کنند؛ هر دو نقاشی کودکان را به‌عنوان مسیری در نظر می‌گیرند که در آن محتواهای ذهن بدون بازداری، خارج می‌شوند (پوگلوینسی، ۲۰۱۹).

قصه درمانی فضایی ایجاد می‌کند که در آن الگوی افکار و رفتارهای ناسازگار کودک آزموده و به چالش کشیده می‌شوند و به‌دوراز هرگونه تهدید و خشکی فرآیند آموزشی، مهارت‌های مقابله‌ای نیز به او ارائه‌شده و مورد تمرین و آزمون قرار می‌گیرند (اسکنال، ایچنبام و آبراموویتز، ۲۰۱۶). درواقع، جنبه‌های جذاب و آموزنده‌ی داستان کودکان را تحت تأثیر قرار می‌دهند و امکان همانندسازی و جایگزینی بیشتری را برایش فراهم می‌سازند. در این صورت، آن‌ها جهت پیشبرد کارهای خویش از تلاش‌های قهرمانان داستان تأسی می‌پذیرند (فاضلی، ۱۳۹۷). سراوانی، حسن زهی و غزنوی در سال (۱۳۹۸) تأثیر قصه گویی برافزایش مهارت‌های اجتماعی و کاهش هیجانات منفی دانش‌آموزان را بررسی کردند. دانش‌آموزان پرسش‌نامه‌ی مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۹) و هیجانات منفی (DASS-2) را قبل و بعد از مداخله پر کردند. یافته‌ها حاکی از آن بود که میانگین و خرده مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی و هیجانات منفی دانش‌آموزان دو گروه کنترل و گواه متفاوت بود. نتیجه گرفتند که روش قصه‌گویی بر افزایش مهارت‌های اجتماعی و کاهش هیجانات منفی دانش‌آموزان تأثیر دارد. فیتریان و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی بیان کرده‌اند که آموزش حل‌مسئله منجر به بهبود توانایی حل‌مسئله‌ی دانش‌آموزان می‌شود و این امر به بالا رفتن خودکفایی آن‌ها کمک می‌کند و دانش‌آموزانی که خودکفایتر هستند؛ در موقعیت‌های سخت‌تر موفق‌تر خواهند بود.

محتوای آموزش مجازی به علت در دسترس بودن در هر زمان یک ابزار مفید و قابل‌اعتماد برای مربیان جهت آموزش باکیفیت می‌باشد. در این روش مطالب به‌راحتی قابل به‌روزرسانی می‌باشند و دسترسی به مطالب درسی بسیار آسان است و فرصتی بی‌بدیل برای رویارویی با محدودیت‌های آموزش‌های حضوری است (صالحی و قربان خانی، ۱۳۹۷). در شرایط کنونی (وجود ویروس کرونا) این آموزش‌ها نه مکمل بلکه جایگزین آموزش‌های رسمی شده است. همان‌طور که اشاره شد، مهارت جرات‌ورزی و حل‌مسئله در برقراری رابطه و همچنین کسب موفقیت‌ها در زندگی فردی مؤثر هستند. در این پژوهش بر آن شدیم تا با ورود به

¹ Expanded

دنایای کودکان و با چالش‌برانگیزی و ایجاد حس شادابی و پویایی این دو مهارت بسیار مهم را به کودکان آموزش دهیم. درصدد هستیم تا بدانیم که آیا قالب‌های قصه و نقاشی در آموزش مجازی ابراز وجود و حل مسئله مؤثر هستند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف جزء پژوهش‌های کاربردی و از نظر شیوه‌ی گردآوری داده‌ها، در دسته‌ی پژوهش‌های نیمه‌آزمایشی قرار می‌گیرد. جامعه‌ی آماری این پژوهش را دانش‌آموزان دختر پایه‌ی سوم ابتدایی ناحیه‌ی چهار استان البرز تشکیل دادند. روش نمونه‌گیری از نوع در دسترس و گروه نمونه نیز شامل ۳۴ نفر از دانش‌آموزان کلاس سوم در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ مشغول به تحصیل در مدرسه‌ی شهید چمران مهرشهر بودند. دانش‌آموزان به صورت تصادفی با ملاک‌های ورود به پژوهش (نمره‌ی کم‌تر از میانگین در مهارت‌های ابراز وجود و حل مسئله) و احراز نشدن ملاک‌های خروج (نداشتن اختلال پزشکی و روان‌پزشکی) در دو گروه آزمایش و کنترل جای گرفتند. پس از تخصیص شرکت‌کنندگان به دو گروه آزمایش و گواه، گروه آزمایش تحت آموزش مجازی ابراز وجود و حل مسئله قرار گرفتند. به منظور ارزیابی اثربخشی آموزش مجازی؛ دانش‌آموزان پرسش‌نامه‌ی حل مسئله‌ی لانگ و کسیدی (۱۹۹۶) و مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت (۱۹۹۰) را قبل از شروع جلسات و همچنین در پایان جلسات پر کردند.

دانش‌آموزان در ۱۳ جلسه‌ی ۳۰ تا ۴۵ دقیقه‌ای سه بار در هفته شرکت کردند. آن‌ها در جلسه‌های آنلاین (مجازی) با تفاوت پرخاشگری، جرات‌ورزی، انفعال و ویژگی‌های رفتاری این سه سبک آشنا شدند. سبک برخورد خود را مشخص کرده و با تشویق مجری طرح به سمت جرات‌ورزی سوق داده شدند. در باب حل مسئله نیز چهار مرحله‌ی مدل شولتز، یِتس و سلمان (۱۹۸۹؛ نقل از بیلی و ایمبالتز، ۲۰۲۰)، (تشخیص مشکل، تولید راه‌حل‌های ممکن، ارزیابی راه‌حل‌ها، فهم اینکه مسئله حل شده) آموزش داده شد. بر اساس پژوهش بیلی و ایمبالتز (۲۰۲۰) در نظر نگرفتن هرکدام از این مراحل منجر به عدم پیشرفت در حل مسئله می‌شود، بنابراین لزوم استفاده از همه‌ی این مراحل هم توضیح داده شد. کودکان موضوعات آموزشی را در قالب قصه‌ها دریافت می‌کردند، سپس به کشیدن نقاشی درباره‌ی نحوه‌ی اتمام قصه مشغول می‌شدند. کشیدن نقاشی علاوه بر آن‌که فرد را از فشارهای ذهنی دور می‌کند (رزبان و همکاران، ۱۳۹۶، لی هگ، ۲۰۱۹، اپلمن، ۲۰۱۲) مستلزم این است که کودکان محتوای قصه را درک کنند و هنگام کشیدن به آن فکر کنند. این‌گونه یک فرایند تقویتی به کار می‌افتد و روش‌های صحیح ارتباط برقرار کردن یاد گرفته می‌شود. هنگام اجرای مداخله علاوه بر گرفتن رضایت کتبی از دانش‌آموزان و والدین آن‌ها، توضیحاتی در خصوص اهداف پژوهش و روند کار داده شد. علاوه بر این اطمینان داده شد که اطلاعات آنان به صورت محرمانه خواهد بود و می‌توانند در هر مرحله از ادامه‌ی همکاری خودداری کنند.

جدول ۱. خلاصه‌ی جلسات آموزشی

جلسات	موضوع	محتوای جلسات
جلسه اول	معارفه اجرای پیش‌آزمون	برقراری ارتباط، بیان اهداف و قوانین و بیان اهمیت انجام تکالیف
جلسه دوم	تشریح سبک پرخاشگرانه	استفاده از قالب قصه برای تشریح بهتر سبک پرخاشگرانه. تکلیف: آخرین باری که خود یا اطرافیان این‌گونه مشکلی را حل کرده‌اند، نقاشی کنند.
جلسه سوم	تشریح سبک منفعلانه	مرور جلسه‌ی قبل، استفاده از قالب قصه برای تشریح بیشتر سبک منفعلانه. تکلیف: آخرین باری که خود یا اطرافیان این‌گونه مشکلی را حل کرده‌اند، نقاشی کنند.
جلسه چهارم	مرور جلسه‌های قبل، تشریح سبک جرات‌ورزانه	مرور جلسه‌های قبل، استفاده از قالب قصه برای تشریح بهتر سبک منفعلانه تکلیف: آخرین باری که خود یا اطرافیان این‌گونه مشکلی را حل کرده‌اند، نقاشی کنند.
جلسه پنجم	مقایسه‌ی سه سبک مقابله‌ای (منفعلانه، پرخاشگرانه و جرات‌ورزانه)	مرور جلسه‌های قبل، استفاده از قالب داستان و نقاشی برای مقایسه‌ی سبک‌ها و آگاهی دانش‌آموزان از سبک مقابله‌ای خود و کشیدن نقاشی آن
جلسه ششم	ارائه مرحله اول حل‌مسئله (تعریف مشکل).	مرور جلسه‌های قبل، مرحله اول حل‌مسئله (تعریف مشکل) در قالب قصه تشریح شد. تکلیف: یکی از مسائلی که با آن رویه‌رو هستند را نقاشی کنند.
جلسه هفتم	ارائه مرحله دوم حل‌مسئله (درک دیدگاه دیگران).	مرور جلسه‌های قبل، مرحله دوم حل‌مسئله (درک دیدگاه دیگران) در قالب قصه تشریح شد. تکلیف: دیدگاه افراد مختلف را برای مسئله جلسه قبل نقاشی کنند.
جلسه هشتم	ارائه مرحله سوم حل‌مسئله (ایجاد راه‌حل‌های متعدد) در قالب قصه.	مرور جلسه‌های قبل، مرحله سوم حل‌مسئله (ایجاد راه‌حل‌های متعدد) در قالب قصه تشریح شد. تکلیف: راه‌حل‌های متعدد برای مسئله‌شان را نقاشی کنند.
جلسه نهم	مرور جلسه‌های قبل، ارائه مرحله چهارم حل‌مسئله (انتخاب راه‌حل مناسب) در قالب قصه.	مرور جلسه‌های قبل، مرحله چهارم حل‌مسئله (انتخاب راه‌حل مناسب) در قالب قصه تشریح شد. تکلیف: جرات‌ورزانه، منفعلانه و پرخاشگرانه بودن هر کدام از راه‌حل‌ها را مشخص کنند.
جلسه دهم	ترکیب مرحله پنج حل‌مسئله (ارزیابی) یا ویژگی‌های غیرکلامی جرات‌ورزی در قالب قصه.	مرور جلسه‌های قبل، مرحله پنج حل‌مسئله (ارزیابی) یا ویژگی‌های غیرکلامی جرات‌ورزی در قالب قصه تشریح شد. تکلیف: حالت بدن و چهره‌ی جرات‌ورزانه برای مسئله‌ی خودشان نقاشی کنند.
جلسه یازدهم	توانایی ترکیب جرات‌ورزی با مراحل حل‌مسئله	مرور جلسه‌های قبل، تکلیف: مراحل حل‌مسئله و اتخاذ رفتار جرات‌ورزانه را نقاشی کنند.
جلسه دوازدهم	به عمل درآوردن مراحل آموخته‌شده.	مرور جلسه‌های قبل، مسئله‌ای که یکی از اطرافیان با آن رویه‌رو است را به همراه مراحل حل‌مسئله و رفتار جرات‌ورزانه نقاشی کنند.
جلسه سیزدهم	همکاری با یکدیگر و ایجاد قصه‌ای مبتنی بر موارد آموخته‌شده	مرور جلسه‌های قبل و ایجاد قصه و نقاشی مبتنی بر موارد آموخته‌شده

ابزارهای پژوهش

پرسش‌نامه سبک‌های حل‌مسئله کسیدی و لانگ^۱ (PSS): این پرسش‌نامه را کسیدی و لانگ در سال (۱۹۹۶) در ۲ مرحله ساختند که ۶ عامل را می‌سنجد: ۱- درماندگی ۲- مهارسازی حل‌مسئله ۳- خلاقیت ۴- اعتماد در حل‌مسئله ۵- سبک اجتناب ۶- سبک روی آورد. این مقیاس شامل ۲۴ سؤال است و هریک از عوامل شش‌گانه‌ی بالا دربرگیرنده چهار ماده تست است. عامل درماندگی، بیانگر بی‌یاوری فرد؛ عامل مهار گری، بعد مهار گری بیرونی، درونی در کنترل موقعیت‌های حل‌مسئله را منعکس می‌کند. سبک خلاقیت نشانه برنامه‌ریزی و راه‌حل‌های متنوع، سبک اعتماد بیانگر اعتقاد در توانایی فرد برای حل مشکل است. سبک اجتناب تمایل جهت رد شدن از مشکلات و سبک روی آورد بازخورد مثبت نسبت به مشکلات و مقابله رودررو را نشان می‌دهد. عامل درماندگی در حل‌مسئله با سؤال‌های ۱ تا ۴، عامل مهارگری حل‌مسئله با سؤال‌های ۵ تا ۸، سبک خلاقیت با سؤال‌های ۹ تا ۱۲، عامل اعتماد در حل‌مسئله با سؤال‌های ۱۳ تا ۱۶، سبک اجتناب با سؤال‌های ۱۷ تا ۲۰ و سبک گرایش با سؤال‌های ۲۱ تا ۲۴ سنجیده می‌شوند (آهنکی، ۱۳۸۸؛ نقل از مداحی گیوی، باباپور و اسدیان، ۱۳۹۷). ضرایب پایایی این آزمون برطبق این دو مطالعه برای تمام زیرمقیاس‌ها بالاتر از ۰/۵۰ بود. روایی این مقیاس بیشتر متکی به روایی محتوا و روش ساخت و تهیه آن است. با آنکه در دستورالعمل مقیاس شیوه حل‌مسئله، بحث روشن و واضحی از ضریب روایی آن به میان نیامده است؛ اما در برخی سوال‌های آن برخی شواهد مانند افرادی که از آن استفاده کرده‌اند و در این زمینه تخصص دارند (محمدی و صاحبی، ۱۳۸۰) نشان‌دهنده‌ی ارتباط مقیاس با خصیصه موردبررسی است.

¹ Kassidy & long problem solving style questionnaire

مقیاس مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت^۱ (SSRS): این مقیاس در سال (۱۹۹۰) توسط گرشام و الیوت برای سه مقطع پیش‌دبستان، دبستان و دبیرستان تهیه شده است و دارای سه فرم ویژه دانش‌آموز، والدین و معلمان هست. مقیاس (نظام درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی-فرم دانش‌آموز) به سنجش این مهارت‌ها از دید کودکان دبستانی، نسبت به خویش می‌پردازد. این پرسش‌نامه ۳۶ سؤال دارد که به بررسی چهار خرده مقیاس (ابراز وجود، همکاری، همدلی و کنترل خود) می‌پردازد. در این مقیاس‌ها آزمودنی بر اساس مقیاس درجه‌بندی (خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی، کم و خیلی کم) میزان موافقت و مخالفت خود را با هرگونه مشخص کردند. شهیم (۱۳۸۱) پایایی این پرسش‌نامه را به شیوه‌ی آلفای کرونباخ برای مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی به ترتیب ابراز وجود (۰/۷۲) همکاری (۰/۷۶) همدلی (۰/۷۲) و کنترل خود (۰/۶۸) گزارش کرده است. قابل ذکر است که پس از اجرا پژوهشگر به روش آلفای کرونباخ پایایی پرسش‌نامه را ۰/۷۸ به دست آورده است. روایی سازه آن را هم گرشام و الیوت (۱۹۹۰) به روش تحلیل عاملی تأییدی انجام داده و ۴ عامل ابراز وجود، همکاری، همدلی و کنترل خود به دست آوردند (میرزایی و حیدری، ۱۳۹۵). دانش‌آموزان پرسش‌نامه را دریافت کرده و باره‌نمایی که از سوی پژوهشگر در ارتباط با هر گزینه به‌عمل آمده، خود به پرسش‌نامه پاسخ دادند.

یافته‌ها

جهت بررسی سؤال پژوهشی از تحلیل کوواریانس استفاده شد. میانگین نمره‌های پیش‌آزمون و پس‌آزمون به تفکیک زیر مقیاس‌ها در جدول گزارش شده است

جدول ۱. شاخص‌های توصیفی متغیر مهارت حل مسئله

خرده مقیاس‌ها	گروه‌ها	میانگین پیش‌آزمون	میانگین پس‌آزمون
درماندگی	کنترل	۱/۳۵	۱/۲۱
	آزمایش	۱/۳۱	۰/۵۳
مهار گری	کنترل	۱/۳۲	۱/۲۸
	آزمایش	۱/۶۸	۰/۷۵
خلافت	کنترل	۲/۲۱	۲/۷۱
	آزمایش	۲/۹۰	۳/۵۶
اعتماد	کنترل	۲/۱۰	۲/۲۵
	آزمایش	۲/۱۵	۲/۵۳
اجتناب	کنترل	۲/۴۲	۲/۶۴
	آزمایش	۲/۷۵	۲/۳۷
گرایش	کنترل	۳/۱۷	۳
	آزمایش	۲/۸۱	۳/۴۰
مهارت حل مسئله غیر سازنده	کنترل	۵/۱۰	۵/۱۴
	آزمایش	۵/۷۵	۳/۶۵
مهارت حل مسئله سازنده	کنترل	۷/۵۰	۷/۹۶
	آزمایش	۷/۸۷	۹/۵

¹ Gresham & Elliot social skills questionnaire

شاخص‌های توصیفی در متغیر حل مسئله نشان داد که بین میانگین نمره‌های پیش‌آزمون گروه‌ها تفاوت اندکی وجود دارد که این تفاوت در نمره‌های پس‌آزمون به‌طور فراوانی افزایش می‌یابد.

جدول ۲. شاخص‌های توصیفی متغیر مهارت اجتماعی

خرده مقیاس‌ها گروه‌ها	میانگین پیش‌آزمون	میانگین پس‌آزمون
ابراز وجود	۲۲/۱۴	۳۱/۷۸
	آزمایش	۲۳/۶۸
همکاری	۴۸/۱۴	۴۶/۷۸
	آزمایش	۴۹/۳۷
همدلی	۲۹/۳۵	۲۹/۷۸
	آزمایش	۳۱
کنترل خود	۲۹/۹۲	۲۹/۹۲
	آزمایش	۳۵/۵۰
مهارت اجتماعی	۱۳۰/۵۷	۱۳۰/۲۸
	آزمایش	۱۳۹/۵۶

شاخص‌های توصیفی در متغیر مهارت اجتماعی نیز نشان داد که بین میانگین نمره‌های پیش‌آزمون گروه‌ها تفاوت اندکی وجود دارد که این تفاوت پس از جلسات آموزشی در نمره‌های پس‌آزمون افزایش یافته است. همچنین مقدار چولگی و کشیدگی همه‌ی متغیرها در محدوده +۲ و -۲ قرار دارد.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل کوواریانس استفاده شد. پیش‌فرض برابری میانگین‌ها در آزمون t تأیید شد. داده‌ها در آزمون کالموگراف اسمیرنوف نشان دادند که از توزیع طبیعی برخوردار هستند. آزمون لوین نیز برابری واریانس‌ها را تأیید کرد. نتایج تحلیل کوواریانس در جدول نشان داده شده است.

جدول ۳. نتایج تحلیل کوواریانس

منابع واریانس	مجموع مجدورات	Df	میانگین مجدورات	F	P-value	مجدور اتا
Corrected Model	۵۰.۷۱	۲	۲۵.۳۵	۲۹.۳۱	۰.۰۱	۰.۶۸
Intercept	۸.۸۵	۱	۸.۸۵	۱۰.۲۳	۰.۰۱	۰.۲۷
پیش‌آزمون مهارت حل مسئله‌ی غیرسازنده	۳۴.۲۱	۱	۳۴.۲۱	۳۹.۵۵	۰.۰۱	۰.۵۹
گروه	۲۴.۲۴	۱	۲۴.۲۴	۲۸.۰۲	۰.۰۱	۰.۵۰
خطا	۲۳.۳۵	۲۷	۰.۸۶			
مجموع	۶۴۱.۷۵	۳۰				
Corrected Total	۷۴.۰۷	۲۹				
Corrected Model	۶۲.۶۷	۲	۳۱.۳۳	۳۹.۰۴	۰.۰۱	۰.۷۴
Intercept	۱۲.۷۳	۱	۱۲.۷۳	۱۵.۸۶	۰.۰۱	۰.۳۷
پیش‌آزمون مهارت حل مسئله سازنده	۴۵.۰۶	۱	۴۵.۰۶	۵۶.۱۵	۰.۰۱	۰.۶۷
گروه	۱۱.۷۰	۱	۱۱.۷۰	۱۴.۵۸	۰.۰۱	۰.۳۵
خطا	۲۱.۶۶	۲۷	۰.۸۰			
مجموع	۲۳۹۸.۷۵	۳۰				
Corrected Total	۸۴.۳۴	۲۹				

جدول ۴. نتایج تحلیل کوواریانس ابراز وجود

منابع واریانس	مجموع مجذورات	df	میانگین مجذورات	F	Pvalue
Corrected Model	۱۲۴,۰۵	۲	۶۲,۰۲	۱۰,۸۲	۰,۰۱
Intercept	۳۱,۲۹	۱	۳۱,۲۹	۵,۴۶	۰,۰۲
پیش‌آزمون ابراز وجود	۹۷,۰۴	۱	۹۷,۰۴	۱۶,۹۳	۰,۰۱
گروه	۳۳,۴۱	۱	۳۳,۴۱	۵,۸۲	۰,۰۲
خطا	۱۵۴,۷۴	۲۷	۵,۷۳		
مجموع	۱۵۸,۷۴	۳۰			
Corrected Total	۲۷۸,۸۰	۲۹			

ابراز وجود

جدول ۵. نتایج تحلیل کوواریانس مهارت اجتماعی

منابع واریانس	مجموع مجذورات	df	میانگین مجذورات	f	Pvalue	مجذورات
Corrected model	۲۸۳۰,۲۱	۲	۱۴۱۵,۱۰	۱۵,۷۹	۰,۰۱	۰,۵۳
intercept	۲۷۹,۴۰	۱	۲۷۹,۴۰	۳,۱۱	۰,۰۸	۰,۱۰
پیش‌آزمون مهارت اجتماعی	۲۶۲۲,۳۰	۱	۲۶۲۲,۳۰	۲۹,۲۷	۰,۰۱	۰,۲۵
گروه	۷۰۲,۱۷	۱	۷۰۲,۱۷	۷,۸۳	۰,۰۱	۰,۲۲
خطا	۲۴۱۸,۴۸	۲۷	۸۹,۵۷			
مجموع	۵۶۹۱۴۱	۳۰				
Corrected total	۵۲۴۸,۷۰	۲۹				

مهارت اجتماعی

نتایج حاصل از بررسی تفاوت میان نمره‌های پس‌آزمون متغیرهای ابراز وجود و مهارت‌های اجتماعی دو گروه گواه و آزمایش پس از تعدیل اثر نمره‌های پیش‌آزمون در هر دو گروه در جدول بالا ارائه شده است. نتایج به دست آمده حاکی از تفاوت معنادار میان نمره‌های دو گروه می‌باشد. به این معنا که نمرات پس‌آزمون افراد گروه آزمایش در مقایسه با نمرات پیش‌آزمون در اثربخشی آموزش مهارت ابراز وجود و حل مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی افزایش قابل ملاحظه‌ای داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف تعیین اثربخشی آموزش مجازی جرات‌ورزی و حل مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی انجام گرفت. یافته‌های تحلیل کوواریانس حاکی از آن بود که نمرات ابراز وجود، حل مسئله سازنده و مهارت‌های اجتماعی در پی آموزش‌ها افزایش پیدا کرده‌اند، و نمرات حل مسئله غیر سازنده کاهش پیدا کرده است. به عبارتی بین میانگین‌های دو مرحله تفاوت معناداری به وجود آمد (در سطح ۰/۰۵ معنادار است). می‌توان نتیجه گرفت که با آموزش در قالب‌های قصه و نقاشی، مهارت جرات‌ورزی و حل مسئله‌ی سازنده‌ی دانش‌آموزان افزایش یافته است. یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش‌های کیانیان (۱۳۹۸)، سروانی و همکاران (۱۳۹۸)، گلاتا (۲۰۱۸)، ساریکایا و همکاران (۲۰۱۹)، مولا (۲۰۲۰)، مک دونالد و هولتمن (۲۰۲۰)، فیتیرانی و همکاران، ویلیامز و لیو (۲۰۱۸) و اسکو (۲۰۱۷) همخوان است.

در تبیین فرضیه‌ی اول که آموزش مجازی جرات‌ورزی در قالب‌های قصه و نقاشی باعث بالارفتن این متغیر می‌شود؛ می‌توان گفت با مجازی برگزار شدن کلاس‌ها، کودک توانسته احساس امنیت و راحتی داشته باشد و جرات‌ورزی را بارها و بارها با خود

تمرین کند. در این صورت این پژوهش همسو با پژوهش‌های پورنجف زاده‌ی اردکانی، میرصالح و اخوت (۱۳۹۷)، احمد حسینی و نامداریپور (۱۳۹۷)، آوسار و آلکایا (۲۰۱۷)، گلاتا (۲۰۱۸) است. مکدونالد و هولتمن (۲۰۲۰) بیان کردند افرادی که تحت آموزش هنر درمانی قرار گرفته بودند؛ جرأت‌ورزتر شدند و در نتیجه به پیشرفت تحصیلی دست یافتند. کودک نحوه‌ی حل مشکل را از شخصیت‌های قصه الهام می‌گیرد و با الگو قرار دادن آن‌ها طی فرآیند یادگیری مشاهده‌ای و شرطی‌سازی جانشینی رفتار جدید را می‌آموزد (فاضلی، ۱۳۹۷). قصه درمانی فضایی ایجاد می‌کند که در آن الگوی افکار و رفتارهای ناسازگار کودک آزموده و به چالش کشیده می‌شوند و به‌دوراز هرگونه تهدید و خشکی فرآیند آموزشی، مهارت‌های مقابله‌ای نیز به او ارائه‌شده و مورد تمرین و آزمون قرار می‌گیرند (اسکنال، ایچنهام و آبراموویتز، ۲۰۱۶).

در تبیین فرضیه‌ی دوم پژوهش؛ مبنی بر آموزش حل‌مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی می‌توان بیان کرد که هدف مشاوره‌های روانشناسی و بسیاری از آموزش‌ها این نیست که راه حلی خاص برای مشکلی ارائه دهند؛ بلکه به دنبال این هستند که به مردم کمک کنند تا توانایی‌های شناختی خود را بالابرده و با استرس‌ها به روشی مثبت و سازنده برخورد کنند. امروزه استفاده از داستان برای پیشبرد تفکر کودک ضروری است و قصه‌ها اثری عمیق بر فکر و روحیه‌ی آن‌ها می‌گذارند. از طرفی یکی از ویژگی‌های هنر درمانی فراهم کردن محیطی است که کودک در آن به حل‌مسئله بپردازد (قصه گویی و کشیدن نقاشی برای قصه‌ها در این پژوهش). وقتی کودک موفق به حل‌مسئله شد؛ احساس تسلط و پیروزی خواهد داشت و این موضوع در جریان رشد تأثیر مثبت خواهد گذاشت. (گوساک و روسال، ۲۰۱۶؛ هاوکیوز ۲۰۰۲؛ نقل از ماه زاده و همکاران، ۱۳۹۴).

فرضیه‌ی سوم پژوهش که مبنی بر آموزش ابراز وجود و حل‌مسئله در قالب‌های قصه و نقاشی به افزایش مهارت‌های اجتماعی می‌انجامد؛ تأیید شد، که همسو با پژوهش‌های فلوستینا، تودوراچه، مایکل، ارزبت و دوتا (۲۰۱۵) است. آن‌ها نیز به این نتیجه رسیدند که قصه گویی باعث بالا رفتن مهارت‌های اجتماعی می‌شود.

بنا بر گفته‌ی کروز (۲۰۲۰) جرأت ورزانه عمل نکردن بعضی از افراد از نحوه‌ی تربیت و محیط زندگی‌شان اثر می‌پذیرد. باید به خانواده‌ها این پیام داده شود که بیشتر کودکان رفتارهای مبتنی بر جرأت ورزی را دارا می‌باشند. آن‌ها باید بیاموزند که سبک تربیت رفتار جرأت ورزانه را پی بگیرند تا باعث فروکش کردن این ویژگی مناسب در کودکانشان نشوند؛ زیرا برخورداری از توان ابراز وجود و بیان خواسته‌ها و رجحان‌های خود و درعین حال برخورداری از قدرت مواجهه با مسائل و حل مناسب و سازگارانه‌ی آن‌ها از مهم‌ترین مؤلفه‌هایی است که بهداشت روانی افراد را مستقیماً تحت تأثیر قرار داده و آن‌ها را برای زندگی سازگارانه‌ی میان فردی و عملکرد اجتماعی موفق آماده می‌سازد؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود که این آموزش‌ها در برنامه‌های مدارس گنجانده شود. تا هم به اصلاح و هم به پیشگیری از رفتارهای نادرست بپردازد. از محدودیت‌های پژوهش حجم کم آزمودنی‌ها بود که کنترل برخی از متغیرها را ناممکن ساخته و اطمینان تعمیم‌پذیری نتایج را کم‌تر کرده است. از این رو پیشنهاد می‌شود پژوهشگران علاقه‌مند با افزایش حجم نمونه تعمیم مطمئن‌تر نتایج را میسر سازند. علاوه بر آن به آموزش انواع دیگر مهارت‌های اجتماعی در سایر قالب‌های هنر درمانی بپردازند.

منابع

- ابراهیم پور، م؛ و براربختی، س. (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش خلاقیت با استفاده از لگو بر جرأت ورزی و توانایی حل مسئله اجتماعی دانش آموزان دوره ابتدایی شهر مشهد. دومین کنفرانس بین‌المللی علوم تربیتی، روانشناسی، مشاوره، آموزش و پژوهش. تهران، ایران.
- خردمند، س؛ جلالی، م؛ و شمس اسفندآباد، س. (۱۳۹۷). مقایسه‌ی همدلی شناختی و عاطفی، در دو گروه دارای سبک شخصیت جرأت‌ورز و ضداجتماعی. فصلنامه تازه‌های علوم شناختی. ۲۰(۳)، ۱۲۶-۱۱۴
- سروانی، م؛ حسن زهی، ن؛ و غزنوی، م. (۱۳۹۸). تاثیر قصه‌گویی بر افزایش مهارت‌های اجتماعی و کاهش هیجانات منفی دانش آموزان دوره ابتدایی زاهدان. چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی و مطالعات اجتماعی/ایران. تهران، ایران.
- صالحی شبلیزی، م؛ و کیانیان، ا. (۱۳۹۸). مقایسه اثر بخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی از طریق قصه‌گویی و نقاشی بر کاهش پرخاشگری دانش آموزان پسر کلاس اول دوره ابتدایی دارای رفتارهای پرخاشگرانه شهر اهواز. سومین همایش ملی روانشناسی و آسیب‌های اجتماعی. چابهار، ایران.
- فاضلی، ع. (۱۳۹۷). اثربخشی قصه‌درمانی بر پرخاشگری و اضطراب دانش‌آموزان دختر دبستانی. فصلنامه علمی-پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر. ۱۲(۴)، ۲۴۶-۲۲۷.
- قربانخانی، م؛ صالحی، ک. (۱۳۹۵). بازنمایی چالش‌های آموزش مجازی در نظام آموزش عالی ایران: مطالعه‌ای با روش پدیدارشناسی. فصلنامه‌ی فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی. ۷(۲)، ۱۴۸-۱۲۳
- محمدی، ف؛ صاحبی، ع. (۱۳۸۰). بررسی سبک حل‌مسئله در افراد افسرده و مقایسه آن با افراد عادی. مجله روانشناختی. ۱(۳)، ۳۳-۵۰
- مداحی گیوی، ص؛ پارساپور، آ؛ اسدیان، م. ح. (۱۳۹۷). نقش خلاقیت و عملکرد حل‌مسئله در عملکرد ریاضی دانش‌آموزان پایه‌ی یازدهم شهرستان قشم. پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد واحد بندرعباس.
- میرزایی، ح؛ حیدری، ب. (۱۳۹۵). تأثیر مهارت‌های اجتماعی بر پیشرفت تحصیلی در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی ناشنوای نابینا شهرستان لردهگان در سال تحصیلی ۱۳۹۴-۱۳۹۳. دومین کنفرانس بین‌المللی رویکردهای نوین در علوم اسلامی. تهران، ایران.
- Akin, A., Hamedoglu, M. A., Arslan, S., Akin, U., Çelik, U., Kaya, Ç. & Arslan, N. (2015). The Adaptation and Validation of the Turkish Version of the Critical Thinking Disposition Scale, The International Journal of Educational Researchers, 6(1), 31-35.
- Askew, C. (2017). 'Who is in the castle?' One man's use of the Frankenstein story in art therapy. International Journal of Art Therapy, 23(2), 53-61.
- Avşar, F., Alkaya, S.A. (2017). The effectiveness of assertiveness training for school-aged children on bullying and assertiveness level. Journal of Pediatric Nursing. 36, 186- 190.
- Cruz, Z.M. (2020). Assertiveness Training: Mastering Assertive Communication to Learn How to be Yourself and Still Manage to Win the Respect of Others. Independently Published.
- Dilgasa, G. (2018). Assertiveness and Academic Achievement Motivation of Adolescent Students in Selected Secondary Schools of Harari Peoples Regional State, Ethiopia. International Journal

of Education and Literacy Studies. 6(4), 40-46.

- Foloștină, R., Tudorache, L., Michel, T., Erzsébet, B., & Duță, N. (2015). Using drama therapy and storytelling in developing social competences in adults with intellectual disabilities of residential centers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 1268-1274.
- Lee, B., Lee, Y. (2020). A study examining the effects of a training program focused on problem-solving skills for young adults. *Thinking Skills and Creativity*. 37, 1-11.
- Liu, X., Williams, A. (2019). Exploring How Chinese Primary School Psychological Counsellors Understand and Use Therapeutic Stories. *Int J Adv Counselling* 41(1) 137-154.
- McDonald, A., Holtum, S. (2020) Primary-school-based art therapy: A mixed methods comparison study on children's classroom learning, *International Journal of Art Therapy*, 25(3), 119-131.
- Moula, Z. (2020). A systematic review of the effectiveness of art therapy delivered in school-based settings to children aged 5-12 years. *International Journal of Art Therapy*, 25(2), 88-99.
- Potts, C.S. (2013). *Assertiveness: how to be strong in every situation*. capstone publishing: united kingdom
- Puglionesi, A. (2019). Drawing as Instrument, Drawings as Evidence: Capturing Mental Processes with Pencil and Paper. *Med Hist*, 60(3), 59-87.
- Regev, D., & Cohen-Yatziv, L. (2018). Effectiveness of Art Therapy With Adult Clients in 2018—What Progress Has Been Made?. *Frontiers in psychology*, 29(9), 1-19.
- Sari, A. N., Sugiyo, S., & Awalya, A. (2018). Consultation for Parent to Increase Assertive Behavior of Elementary School Student. *Jurnal Bimbingan Konseling*, 7(2), 166-172.
- Sarikaya, H., S.Kanbay, Y., Gokaslan, C. (2019). effects of creative drama assisted psychology course on students social anxiety, level of empathic tendency, communication and assertiveness skills. *europian journal ao education studies*, 6(8), 50-67.
- Seechaliao, T. (2017). Instructional strategies to support creativity and innovation in education. *Journal of education and learning*, 6(4), 201-208.
- Speed, B. C., Goldstein, B. L., & Goldfried, M. R. (2018). Assertiveness training: A forgotten evidence-based treatment. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 25(1), 1-20.
- Tran, L., Ho, N., and Hurle, R. (2016) Teaching for Creativity Development: Lessons Learned from a Preliminary Study of Vietnamese and International Upper (High) Secondary School Teachers' Perceptions and Lesson Plans. *Creative Education*, 7(7), 1024-1043